

Textové signály irónie

Ingrid Kálaziová, Filozofická fakulta UKF v Nitre, ingrid.kalaziova@ukf.sk

Kľúčové slová: irónia, signál irónie, trópy, figúry, typografické signály irónie

Keywords: irony, signal of irony, tropes, schemes, typographic signals of irony

V literárnych textoch je irónia predmetom poznania v priebehu interpretačného procesu čitateľa a realizáciou cieľavedomého autorského zámeru. Odhalenie a interpretácia verbálnej irónie je podmienená poskytnutím adekvátnych signálov irónie zo strany autora a schopnosťou čitateľa interpretovať poskytnuté signály, ako ironické. Väčšina súčasných autorov sa zhoduje v názore, že aby adresát odhalil ironický zámer výpovede signály irónie sú nevyhnutné tak v texte, ako aj v kontexte. Súčasní autori sa pozerajú na interpretáciu irónie z rôznych uhlov pohľadov. V interpretačnom procese Hutcheonová pripisuje kľúčovú úlohu adresátovi, Booth a Muecke vyzdvihujú ironický zámer autora. Podľa Hutcheonovej (1994) hlavnou zložkou interpretačného procesu irónie je adresát, ktorého úlohou je odhaliť zmysel výpovede na základe textuálnych a kontextuálnych signálov. Interpretácia signálov ako ironických je podmienená kultúrou, jazykom a spoločenským kontextom a je aktivovaná v rámci diskurznej komunity, v ktorej dochádza k interakcii medzi adresátom, autorom irónie a samotným textom. V prípade signálov, ktoré pôsobia ako spúšťače irónie v texte Hutcheonová hovorí o meta-ironickej funkcii (meta-ironic function) signálov. V meta-ironickej funkcii je úlohou signálov upozorniť čitateľa na možnosť výskytu irónie v texte a na skutočnosť, že čitateľ by mal byť otvorený iným významom. Ďalšou funkciou signálov je štrukturálna funkcia (structuring function), v ktorej úlohou signálov je štrukturovať špecifický kontext, v ktorom vypovedané naznačí nevypovedané takým spôsobom, aby vznikla irónia. V meta-ironickej funkcii signál spája iróniu s textom a v štrukturálnej funkcii s kontextom. V niektorých prípadoch sa môžu signály vyskytnúť v oboch skupinách.

Pri odhalení irónie v literárnom texte sa Booth (1974) riadi zámerom autora, ktorý je primárnym predpokladom pri diferencovaní signálov irónie. Podľa Bootha úlohou autora je pomocou signálov naznačiť rozpor medzi mieneným a vypovedaným, a tým upriamiť čitateľovu pozornosť na prítomnosť irónie v texte. V literárnom texte Booth rozlišuje päť skupín signálov irónie. Prvú skupinu signálov Booth nazýva 'Priame varovanie autorským hlasom' (Straightforward warnings in the author's own voice). V nadpisoch literárnych textov sa môžu vyskytnúť originálne epitetá, ktorými autor opisuje vlastnosti narátora a naznačuje svoj ironický zámer. Druhú skupinu signálov irónie Booth pomenoval 'Známa chyba prehlásená' (Known error proclaimed). Pozorný čitateľ na základe svojho konvenčného úsudku dospeje k záveru, že nezrovnalosti v známych výrazoch a historických faktov sú prejavom ironickej intencie autora. Tretím indikátorom irónie je 'Diskrepancia faktov v rámci diela' (Conflicts of facts within the work). Dištancovanie sa od narátora autor prejaví spochybnením pôvodne zdôrazňovaných myšlienok v literárnom diele, a tým sa signálom irónie stáva protirečenie. Štvrtým indikátorom je 'Konflikt štýlov v rámci diela' (Clashes of style). Ak sa narátorov štýl líši od spôsobu vyjadrovania, ktorý čitateľ považuje za prirodzený, alebo by mal byť prirodzený pre narátora, tento rozpor môže signalizovať iróniu. Posledný signalizátor irónie Booth označuje ako 'Konflikt presvedčenia' (Conflicts of belief). Tento signál irónie je založený na čitateľovej schopnosti odhaliť autorov ideologický postoj. Ironická interpretácia je podmienená zhodou názorov a noriem čitateľa a autora.

Rovnako ako Booth aj Muecke (1982) považuje ironickú intenciu autora za prvotný impulz a východisko ironickosti literárneho diela. Autor „proffers a text but in such a way or in such a context as will stimulate the reader to reject its expressed literal meaning in favour of an unexpressed ‘transliteral’ meaning of contrasting import“ (Muecke, 1982, 39). Autor, ktorého Muecke nazýva ironik, používa signály irónie, ktoré upriamujú čitateľovu pozornosť na prítomnosť irónie v texte. Ironickú interpretáciu výpovede umožňujú textové signály, signály, ktoré sprevádzajú text a kontextuálne signály, ktorými sú hodnoty, zvyky a vedomosti, ktoré autor a čitateľ zdieľajú. Na základe signálov irónie môže začať proces interpretovania verbálnej irónie, ktorú Muecke nazýva Instrumental Irony a v ktorej je jazyk prostriedkom na vyjadrenie irónie. „The ironist conveys his real message to his audience only in the sense that he provides them with the means for arriving at it“ (Muecke, 1982, 41).

V literárnych textoch, autori (Attardo, Hutcheonová, Muecke, Booth, Kreuz, Berntsen a Kennedy, Sperber a Wilsonová, Yus, Cutlerová) rozlišujú niekoľko skupín signálov irónie: trópy ako signály irónie, figúry ako signály irónie a typografické signály irónie.

1 Trópy ako signály irónie

Trópy sú „clusters of words which, in addition to evoking sensual impressions, can express secondary meanings or, to put it bluntly, something else than what they literally say,“ (Pokrivčák, Pokrivčáková, 2006, 60). Základnou črtou trófov je rozpor, ktorý podľa Berntsen a Kennedy (1996), môže u adresáta vyvolať tri druhy reakcií. V prvom prípade protirečenie zanikne akonáhle príjemca pochopí význam trópu. V druhom prípade rozpor zostane nepochopený a v treťom prípade akékoľvek protirečenie v trópoch je prejavom postoja hovoriaceho (Bernsten a Kennedy, 1996, 15).

Antifrása. Irónia vo forme antifrázy sa zhoduje s klasickou definíciou irónie, kde výpoveď je protikladom mieneného výrazu.

Metafora. Metafora „neprirovnáva jeden jav k inému, ale namiesto pravého pomenovania použije sa pomenovanie javu patriaceho do inej zmyslovej oblasti, do inej sféry vecí, a to na základe istej podobnosti vzhľadu, veľkosti, množstva, stavu, pohybu, alebo iných vlastností“ (Mistrík, 1997, 135). Pri metafore tak isto ako pri irónii čitateľ musí odhaliť význam výpovede, avšak pri metafore „the process is [therefore] not usually one of repudiation or reversal but of exploration or extension . There is no moment of shock when incompatibles are forced upon our attention, with the demand for active negative judgement“ (Booth, 1974, 23). Na rozdiel od irónie, ktorá je založená na paradoxe v metafore základný a prenesený význam nie sú v protiklade. Podľa Barbe (1995, 85), kým metafora je rečová figúra, obrazné pomenovanie, založené na prenášaní významu slova irónia slúži na kritizovanie, hodnotenie, alebo vyjadrenie postoja k situácii.

Hyperbola. Hyperbola je slovo alebo skupina slov, ktoré majú zveličujúci význam a „realizuje sa v tej významovej časti, ktorou sa odlišuje použité expresívum od predpokladaného nociónálneho pomenovania“ (Mistrík, 1997, 143). Hyperbolu , ako druh trópu, môžeme definovať ako nadsádzku, ktorá má dva póly. Na jednej strane sa môže jednať o zosilňovanie, alebo zveličovanie, kým na strane druhej minimalizáciu, zmenšovanie skutočnosti, alebo situácie, alebo „použitie výrazu, alebo obrazu tak, aby sa zdalo, že je bezvýznamný“ (Mistrík, 1997, 127). Mora (2009) pojmom ‘Hyperbolic items’ označuje „the minimal unit of sense or meaning whether a word, phrase or expression, which per se, given the appropriate context , conveys an idea of excess of extremity“ (Mora, 2009, 108). Články hyperboly sa môžu modifikovať inými slovami podľa syntaktického vzorca príslovka + prídavné meno/podstatné meno, alebo prídavné meno + podstatné meno. Podľa Kreuza odhaleniu ironického zámeru hyperboly napomáha stupeň zveličenia. „The more extreme the statement, the greater the certainty of ironic intent“ a uvádza vzorec [adverb]+[extreme, positive adjective] = irony (Kreuz, 2007, 26).

Úmyselné zmiernenie (Understatement). Sperber a Wilsonová (1992) definujú úmyselné zmiernenie, ako „saying, not the opposite of what is meant, but merely less than what is meant“ (Sperber and Wilson, 1992, 54). Bernsten a Kennedy (1996) definujú iróniu, ako „an opposition between a literal statement and what the receiver takes to be the sender's belief“ (Bernsten and Kennedy, 1996, 21). Aby adresát rozpoznal ironický zámer hovoriaceho, hovoriaci, ako signál irónie môže použiť vo svojej výpovedi úmyselné zmiernenie. Základný rozdiel medzi iróniou a úmyselným zmiernením (understatement) je forme protirečenia. Účelom protirečenia v irónii je špecifikovať postoj hovoriaceho, ktorý má príjemca odhaliť. Účelom protirečenia v úmyselnom zmiernení je zmenšiť rozsah, alebo dôležitosť výpovede. Kým irónia využíva kontrast alebo opozíciu, úmyselné zmiernenie je založené na redukcii významu (Bernsten and Kennedy, 1996, 22).

Litotes. Charakteristickou črtou litoses je dvojitý zápor, ktorého cieľom je „vytýčenie istého pojmu prostredníctvom popretia jeho protikladu“ (Mistrík, 1997, 127). Použitím litotes sa vo výpovedi ironicky prízvukuje opačný význam výpovede.

Rečnícka otázka. Rečnícka otázka „svojou funkciou nie je vlastne ani otázkou, ale odpoveďou, ktorá má antitetickú formu“ (Mistrík, 1997, 480). Rečníckou otázkou hovoriaci vyjadruje svoj ironický postoj k výpovedi.

2 Figúry ako signály irónie

Kým trópy pôsobia na sémantickej (význam) a pragmatickej (vzťah medzi jazykom a kultúrou) rovine, figúry pôsobia na rovine fonologickej (zvuky), grafologickej (písmená), morfolologickej (tvorenie slov) a syntactickej (tvorenie viet). „Schemes force the reader to pay attention to the language rather than the meaning, while tropes force the reader to pay attention to the meaning rather than the language“ (Nilsen, 1989, 263).

Opakovanie výrazových prostriedkov. Sperber a Wilsonová (1981) poukázali na skutočnosť, že opakovanie výrazových prostriedkov, môže znamenať, že výpoveď je mienená ironicky. Zmienku o inom texte nazvali termínom ozvena (echo). Aby výpoveď mohla byť považovaná za ironickú, musí reprodukovať inú výpoveď na metaúrovni, výpoveď musí byť relevantná a vyjadrovať názor hovoriaceho na pôvodnú výpoveď a implicitne vyjadrovať negatívny postoj k výpovedi ku ktorej sa hovoriaci vyjadruje. Yus Ramos (1998) nadväzuje na teóriu ozveny a opakovanie predchádzajúcej výpovede v konverzácii považuje za jeden zo signálov verbálnej irónie. Podľa Cutlerovej (1974) akákoľvek ironická výpoveď môže spadať do kategórie, ktorú nazvala podnietená irónia (provoked irony). V tejto kategórii hovoriaci opakuje ironickým tónom niečo, čo už bolo vyslovené. Ironický tón reči naznačuje, že primárna výpoveď sa považuje za nesprávnu (Cutler, 1974, 119).

Zmena štýlu. „Štýl je spôsob prejavu, ktorý vzniká cieľavedomým výberom, zákonitým usporiadaním a využitím jazykových a mimojazykových prostriedkov so zreteľom na funkciu, situáciu, zámer autora, tematiku a na obsahové zložky prejavu“ (Mistrík, 1997, 419). Zmena štýlu upriami pozornosť čitateľa na iróniu v texte.

Citoslovcia. „Nielen formálne, ale aj pojmovovo sú citoslovcia nespracované prejavy človeka“ (Mistrík, 1997, 85), ktoré môžu upriamiť pozornosť čitateľa na výpoveď, a tým sa stávajú signálom irónie. Hoci citoslovcia „do not express a complete proposition, hence, they cannot be true or false, and cannot usefully be analysed as deliberate violations of a maxim of truthfulness“ (Wilson and Sperber, 1992, 56), v danom kontexte môžu vyjadrovať emócie, pocity alebo postoje, ktoré môžu viesť k ironickej interpretácii výpovede. Napriek skutočnosti, že použitie citosloviec je rozsiahle a nie je presne stanovené a nie je možné aplikovať klasickú rétorickú definíciu irónie, alebo porušenie maxím, citoslovcia v určitom kontexte môžu vyjadrovať verbálnu iróniu.

Deminutíva. Deminutíva sú zdrobňujúce slová, ktoré sa tvoria deminutívnymi príponami. (Mistrík, 1997, 82). Deminutívne prípony sa používajú na tvorbu ironických slov, v ktorých, podľa Trnkovej (1991), irónia vzniká na základe vnútorného, alebo vonkajšieho kontrastu. Kým vonkajší kontrast tvorí kontrast deminutíva s kontextom (múdra hlavička na označenie hlupáka - príklad Trnková 1991), vnútorný kontrast, ktorý má zmierňujúci účinok, vzniká z významového rozporu medzi základom slova a deminutívnou príponou, „kde základom sa vyjadruje záporná vlastnosť človeka a deminutívnym sufixom sa jej konštatovanie zjemňuje, zastiera“ (Trnková, 1991, 68). Trnková takisto hovorí o „žeravej“ irónii s negativistickým vyznením, ktorá vzniká hromadením deminutív v texte a používa sa na štylistické efekty.

Rečnicke zvolanie (Exklamácia). Rečnicke zvolania vyjadrujú vzťah hovoriaceho k obsahu svojho vyjadrenia a „mávajú obyčajne podobu krátkych, citovo silno zaťažených výpovedí“ (Mistrík, 1997, 153). Citovým vyjadrením môže hovoriaci zaujať ironický postoj k výpovedi.

3 Typografické signály irónie

Interpunkčné znamienka. „Interpunkčné znamienko je vizuálny výrazový prostriedok, pomocou ktorého sa dotvára písomná podoba jazykového výrazu“ (Mistrík, 1997, 239). Na konci devätnásteho storočia francúzsky básnik Alcanter de Brahm vo svojej eseji *L'Ostensoir des Ironies* navrhol interpunkčné znamienko [?] na označenie ironického zámeru, alebo ironickej výpovede autora. Tento znak irónie, ktorý mal vždy viesť k ironickej interpretácii, kritici odmietli, pretože jeho použitie „would always reduce the value of irony“ (Booth, 1974, 55). Najfrekvencovanejším interpunkčným znamienkom, ktorý sa používa ako signál irónie sú úvodzovky. V prípade textovej irónie sa používajú aj ďalšie grafické signály, ako výkričník, otáznik, pomlčka, zátvorky, vsuvky. Tieto grafické signály nie sú jednoznačné, keďže plnia aj inú, ako ironickú funkciu. Čitateľ sa musí spoliehať na kontext, aby určil ich ironickú funkciu.

Veľkosť a tvar písma. V tomto druhu ironického signálu je ironická výpoveď napísaná odlišným typom, rezom, variantom, hrúbkou, alebo veľkosťou písma za účelom upriamania čitateľovej pozornosti na ironickú výpoveď.

Majuskuly. Vo výpovedi je slovo, fráza alebo celá veta napísaná veľkými písmenami, čo signalizuje ironický zámer autora.

Emotikony. Emotikony (smajlíky) sú grafické znaky zložené z interpunkčných znamienok, ktoré „can be used to reflect a wide variety of affective states, they are perhaps most commonly used in cases where the possibility of miscommunication is high – such as with irony“ (Kreuz, 1996, 32).

Záver

Jednoznačný signál, ktorý by spustil ironickú interpretáciu neexistuje. Podľa Nekuly sa ironickým signálom môže stať čokoľvek, keďže „Ironie nemá vlastní výrazové prostriedky, jejichž primární funkci by bylo vyjadřovat a signalizovat ironii“ (Nekula, 1991, 29). Keďže to, čo nazývame signálmi irónie nesignalizujú len iróniu, čitateľ sa musí spoliehať na kontext, aby určil ich ironickú funkciu, pretože „nothing is an irony signal in and of itself“ (Hutcheon, 1994, 159).

Literatúra

- ANOLLI, L., INFANTIONO, M., CICERI, R.: "You're a Real Genius!": Irony as a Miscommunication Design. In Anolli, L., Ciceri, R., Riva, G. (Eds.), *Say not to say: New perspectives on miscommunication*. Amsterdam: IOS Press, 2001, s.142-160.
- ATTARDO, S.: Irony as relevant inappropriateness. In: *Journal of Pragmatics* 32(6), 2000a, s.793-826.
- ATTARDO, S.: Irony markers and functions: Towards a goal-oriented theory of irony and its processing. In: *Rask* 12, 2000b, s.3-20.
- ATTARDO, S.: Humor and Irony in Interaction: From Mode Adoption to Failure of Detection. In: L. Anolli, R. Ciceri, G. Riva (Eds.), *Say no to say: New perspectives on miscommunication*, Amsterdam: IOS Press, 2001, s.166-185.
- BAKER, M.: *In other words*. London: Routledge, 1996.
- BAKER, M., & SALDANHA, G.: *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge, 1998.
- BARBE, K.: *Irony in Context*. Amsterdam: John Benjamins, 1995.
- BERNSTEN, D., & KENNEDY, J.: Unresolved contradictions specifying attitudes – in metaphor, irony, understatement and tautology. *Poetics* 24(1), 1996, s.13-29.
- BOOTH, C.W.: *A rhetoric of irony*. Chicago: The University of Chicago Press, 1974.
- CAPELLI, G.: Expats' Talk: Humour and irony in an expatriate's travel blog. In: *Textus* 21(1), 2008, s.9-26.
- COLEBROOK, C.: *Irony*. London: Routledge, 2004.
- COLSTON, H., & GIBBS, R.: A Brief History of Irony. In: R. Gibbs and H. Colston (Eds.), *Irony in Language and Thought: A Cognitive Science Reader*, New York: Lawrence Erlbaum, 2007, s.3-21.
- CUTLER, A.: On saying what you mean without meaning what you say. In: *Papers from the 10th regional meeting of the Chicago Linguistic Society*, 1974, s.117-127.
- GIBBS, R.: Irony in Talk among Friends. In: *Metaphor and Symbol* 15(1 & 2), 2003, s.5-27.
- GRICE, P.: *Studies in the way of words*. Harvard: First Harvard University Press, 1991.
- HUTCHEON, L.: *Irony's Edge: The theory and politics of irony*. London: Routledge, 1994.
- KREUZ, R., & ROBERTS, R.: Two Cues for Verbal Irony: Hyperbole and the Ironic Tone of Voice. In: *Metaphor and Symbolic Activity* 10(1), 1995, s.21-31.
- MISTRÍK, J.: *Štylistika*. Bratislava: SPN, 1997.
- MUECKE, D.: *The Compass of Irony*. London: Methuen, 1996.
- MUECKE, D.: *Irony and the Ironic*. London: Methuen & Co. Ltd, 1970.
- MUECKE, D.: Irony markers. In: *Poetics* 7(4), 1978, s. 363-375.
- RITCHIE, D.: Frame – Shifting in Humor and Irony. In: *Metaphor and Symbol* 20(4), 2005, s.275-294.
- SPERBER, D., & WILSON, D.: Irony and the Use – Mention Distinction. In P. Cole (Ed.), *Radical Pragmatics*. New York: Academic Press, 1981, s.295-318.
- SPERBER, D., & WILSON, D.: Irony and relevance: A reply to Seto, Hamamoto and Yamanashi. In: R. Carston & S. Uchida (Eds.), *Relevance Theory: Applications and Implications*. Amsterdam: John Benjamins, 1998, s.283-293.
- WILSON, D., & SPERBER, D.: On verbal irony. In: *Lingua* 87(1), 1992, s. 53-76.
- WILSON, D., & SPERBER, D.: Relevance Theory. In: *UCL Working Papers in Linguistics* 14, 2002, s.249-287.
- WINOKUR, J.: *The big book of irony*. New York: St. Martin's Press, 2007.
- YULE, G.: *The study of language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Abstract

As a culture bound element irony can pose potential problems to the reader. Recognizing signals of irony in literary texts is essential for detecting the presence of irony in the text and activating ironic interpretation. The paper deals with the problems that have been traced in the definition of irony signals and reviews the major categories of irony signals.